

NEZISKOVÝ SEKTOR V ČESKÉ REPUBLICE

Petra Kuzmová

Slezská univerzita v Opavě, Obchodně podnikatelská fakulta

Abstrakt: *Rozvoj neziskového sektoru je obecně považován za nevyhnutnou podmínku rozvoje demokratické společnosti. Neziskový sektor v České republice se začal velmi dynamicky rozvíjet po „sametové revoluci“, byly vytvořeny podmínky pro vznik a rozvoj občanské společnosti. I přesto, že český neziskový sektor „funguje“ již 15 let, stále se potýká s problémy, které přetrvávají od jeho počátku – mezi ně můžeme zařadit přílišnou závislost na veřejných zdrojích a nedostatek spolehlivých informací o jeho ekonomice.*

Abstract: *In general, development of the non-profit sector is considered an inevitable precondition of development of a democratic society. The non-profit sector in the Czech Republic has shown a dramatic development after the “Velvet Revolution”; conditions for creation and development of a citizen society were formed. In spite of the fact that the non-profit sector has been “operating” for over 15 years, it has faced problems which have persisted from its origination – including excessive dependence on public resources and insufficiency of reliable information on its economy.*

Klíčová slova: *neziskový sektor, neziskové organizace, občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti, nadace a nadační fondy*

1. Úvod

Výsledkem společenských a ekonomických změn na konci 80tých let 20. století bylo i obnovení různých občanských aktivit, které jsou nevyhnutným předpokladem existence demokratické společnosti. S rozvojem občanských aktivit úzce souvisí i rozvoj neziskového sektoru a organizací v něm působících, či už státních nebo soukromých.

Cílem příspěvku je poukázat na problematiku neziskového sektoru v České republice prostřednictvím ekonomiky neziskových organizací. Dat o jejich ekonomice je k dispozici zatím jen málo a nejsou vhodně strukturována, neodpovídají širšímu ani užšímu teoretickému vymezení neziskových organizací. Tento problém bude vyřešen až po zavedení satelitního účtu neziskových organizací do systému národních účtů v ČR.

2. Vymezení neziskového sektoru a neziskových organizací v ČR

Pokud jde o vymezení pojmu neziskové organizace, neexistuje mezi teoretiky názorový soulad. Mezinárodně uznávanou definicí neziskových organizací je **institucionálně-operacionální definice** Salamona a Anheiera (širší teoretické vymezení neziskového sektoru). Podle této definice se NNO vyznačují pěti základními vlastnostmi, jsou:

- a) institucionalizované (organized), tj. mají svou institucionální strukturu, fungující na základě zřizovací listiny nebo smlouvy.
- b) soukromé (private), tj. institucionálně odděleny od státu. To však neznamená, že by nemohly pobírat podporu od státu.
- c) neziskové (non-profit), tj. dosáhnutý zisk nemohou rozdělovat v prospěch svých majitelů a vlastníků, ale musí ho použít na činnost, pro kterou byly zřízeny.
- d) samosprávné (self-governing), tj. mají svou vnitřní strukturu,
- e) dobrovolné (voluntary), tj. využívají práci dobrovolníků.

Rada vlády pro nestátní neziskové organizace (užší teoretické vymezení neziskového sektoru) zahrnuje pod pojem nestátní neziskové organizace:

- občanská sdružení a jejich organizační jednotky,
- nadace a nadační fondy,
- církevní právnické osoby, které jsou zřizovány církvemi a náboženskými společnostmi,
- obecně prospěšné společnosti.

Neziskový sektor vymezený Radou vlády pro nestátní neziskové organizace obsahuje tedy jen některé právní formy neziskových organizací. Informace o těchto typech nestátních neziskových organizacích v ČR nejsou zatím samostatně sledované, proto není ani možné takto vymezený neziskový sektor jako celek analyzovat.

Český statistický úřad shromažďuje data o neziskových organizacích pro potřeby sestavení národních účtů. V systému národních účtů jsou neziskové organizace řazeny pod sektor neziskových institucí sloužících domácnostem. Do tohoto sektoru patří ty institucionální jednotky, jejichž provozní náklady (výroba a poskytování služeb) jsou z více než 50% financovány a kontrolovány domácnostmi. Do takto definovaného neziskového sektoru však nespádají některé právní formy neziskových organizací vymezených Radou vlády pro nestátní neziskové organizace (jde především o některá občanská sdružení a některé obecně prospěšné společnosti, jejichž převážná část příjmů na krytí provozních nákladů pochází z tržního prodeje výrobků a služeb).

Metodika satelitního účtu neziskových organizací v ČR nebyla ještě úplně dotvořena, ale na webových stránkách Českého statistického úřadu byla již zveřejněna zkrácená verze satelitního účtu za roky 2002 a 2003. Hlavním úkolem satelitního účtu je napravit současný stav, kdy jsou některé neziskové organizace zahrnovány do ekonomických statistik ziskových společností nebo vládních institucí. Statistické úřady by měli rozšířit a vylepšit sledování organizací občanské společnosti a taky by se měly pokusit vyčíslit hodnotu dobrovolnické práce. Satelitní účet přinese data za celý neziskový sektor definovaný podle strukturálně-operacionální definice a umožní srovnávání jednotlivých ukazatelů nejen v čase, ale i mezi jednotlivými zeměmi, protože k jeho zavádění dochází postupně i v zahraničí.

3. Počet nestátních neziskových organizací

Díky politickým a společenským změnám na konci 80. let minulého století, narůstal počet nestátních neziskových organizací v 90. letech velmi rychle. Před rokem 1989 byly občanské aktivity systematicky potlačované, občané neměly žádnou možnost svobodně se sdružovat, proto po roce 1989 dochází k bouřlivému rozvoji neziskového sektoru.

Tab. 1: Vývoj počtu nestátních neziskových organizací

Rok	Občanská sdružení	Nadace	Nadační fondy	OPS
1990	3 879			
1991	9 366			
1992	15 393	1 551		
1993	21 694	2 768		
1994	24 978	3 800		
1994	26 814	4 253		
1996	27 807	4 392		1
1997	30 297	5 238		52
1998	36 046	55	71	129
1999	38 072	272	695	560
2000	42 302	282	735	557
2001	47 101	299	784	701
2002	49 108	330	825	762

2003	50 997	350	859	884
2004	53 306	362	898	1 038
2005	54 963	368	925	1 158

Pramen: www.neziskovky.cz

V roce 1990 byly vytvořeny podmínky pro svobodu sdružování, čímž byl naplněn základní princip občanské společnosti, přijetím zákona č. 83/1990 Sb., o sdružování občanů. Pro vymezení pravidel dobrovolného sdružování osob stejné náboženské víry bylo důležité přijetí zákona č. 308/1991 Sb., o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských skupin, v roce 1991. Tento zákon byl v roce 2002 nahrazen zákonem č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností. Církev a náboženské společnosti jako právnické osoby mohou zakládat svazy a být zřizovateli právnických osob – církevní právnické osoby.

Obě tyto právní normy se vztahovaly k sdružování občanských aktivit, co není pro činnost neziskových organizací dostačující. Proto byl v roce 1990 novelizován tehdejší hospodářský zákoník a vznikla nová právní forma neziskové organizace – nadace. Tato novelizace byla pro úspěšné působení nadací nedostačující, nadacím umožňovala vykonávat nejrůznější aktivity a prohodit nadační peníze na jiné účely, než pro které byly vybírány. Na komplexní zákon o nadacích se však čekalo více než 5 let. Až v roce 1997 byl přijat zákon č. 227/1997 Sb., o nadacích a nadačních fondech, kterým byly podmínky pro činnost nadací zpřísněny (obligatorní nadační jmění). Stávající nadace se mohly přeregistrovat na nadace nebo nadační fondy podle nového zákona, popřípadě se mohly přeměnit na obecně prospěšné společnosti. Nadace, které nesplnili podmínky podle nového zákona, přestaly od roku 1999 existovat. Jak je patrné z tabulky 1, z více než 5 000 nadací v roce 1997 zůstalo jen několik desítek.

Zákonem č. 248/1995 Sb., o obecně prospěšných společnostech, byla do českého právního řádu zavedena nová právní forma neziskové organizace. Na rozdíl od zákona o sdružování občanů přinesla tato úprava vcelku přísné podmínky fungování a organizační strukturu, což se projevilo v nízkém počtu nově vzniklých obecně prospěšných společností.

Právní úprava nadací, nadačních fondů a obecně prospěšných společností je oproti právní úpravě občanských sdružení relativně striktní. To se projevuje i v počtu občanských sdružení, která jsou zakládána i v případech, které jsou vhodné spíše např. pro poskytování obecně prospěšných služeb. Na druhou stranu však tato volná úprava občanských sdružení způsobuje těžkosti s ověřitelností jejich skutečné činnosti. Odhaduje se, že až jedna třetina z celkového počtu občanských sdružení není vůbec aktivní.

4. Ekonomika občanských sdružení a církevních právnických osob

O občanských sdruženích a církevních právnických osobách nebylo dosud provedeno samostatné šetření, požadované údaje nelze získat ani z existujících dat.

V právní formě občanských sdružení působí různé spolky, společnosti, svazy, hnutí, kluby, odborové organizace. Sdružením mohou být poskytovány dotace z veřejných rozpočtů, není u nich vyloučena podnikatelská činnost. Zákon o sdružování občanů se nevztahuje na sdružování v politických stranách a hnutích, k výtěžné činnosti nebo k zajištění řádného výkonu určitých povolání a na sdružování v církvích a náboženských společnostech.

O občanských sdruženích lze prohlásit:

- a) Jejich typickým znakem je rozmanitost - působí ve všech oblastech neziskového sektoru, jsou jak členskými organizacemi, tak producenty veřejně prospěšných služeb. Toto je umožněno především volnější právní úpravou oproti ostatním typům neziskových organizací.

- b) Převážní většina občanských sdružení působí jako členské organizace (spolky mládeže, zájmové skupiny, sdružení na podporu kulturní, rekreační nebo zájmové činnosti, občanské iniciativy nebo protestní hnutí, hnutí na ochranu životního prostředí) a svým charakterem jsou spíše spotřebiteli podporovanými především transfery domácností.

Církevní právnické osoby jsou orgány registrovaných církví a náboženských společností nebo řeholní a jiné církevní instituce. Většina církevních právnických osob slouží k vykonávání náboženských a jim podobných obřadů a jako územní organizační jednotky církví a náboženských společností (kostely, synagogy, kláštery). Část církevních právnických osob poskytuje i služby v oblasti sociální a vzdělávací (církevní školy).

5. Ekonomika nadačních subjektů

Nadace a nadační fondy jsou účelová sdružení majetku zřízená pro dosahování obecně prospěšných cílů. Nadace na rozdíl od nadačních fondů povinně tvoří nadační jmění, které po celou dobu existence nadace nesmí klesnout pod hodnotu 500 000 Kč. Nadace a nadační fondy nemůžou podnikat kromě pořádání benefičií, veřejných sbírek, tombol a různých vzdělávacích, kulturních a společenských akcí.

Protože nadační subjekty představují specifický druh neziskové organizace sdružující majetek, nikoli osoby, jsou častým předmětem různých výzkumů. O jejich ekonomice nesbírá Český statistický úřad samostatné údaje. Údaje v následujících tabulkách vycházejí z materiálu Centra výzkumu neziskového sektoru – Ekonomické výsledky nadačních subjektů v roce 2002. Zkoumaný soubor zahrnoval 346 nadací a 879 nadačních fondů, celkem 1225 nadačních subjektů.

Tab. 2: Majetek nadačních subjektů k 31.12. 2002 (v tis. Kč)

Druh majetku	Nadace		Nadační fondy	Celkem
	Nadační jmění	Ostatní majetek		
Peněžní prostředky	1 209 830	662 307	142 449	2 014 586
Cenné papíry	973 252	89 501	22 165	1 084 918
Nemovitosti	854 574	245 658	10 960	1 111 192
Jiné	341 138	83 905	20 585	445 628
Celkem	3 378 794	1 081 371	196 159	4 656 324

Pramen: Ekonomické výsledky nadačních subjektů v roce 2002, Centrum výzkumu neziskového sektoru, 2004

Velikost registrovaného nadačního jmění k 31.12.2002 dosáhla 3 387 mil. Kč, spolu s ostatním majetkem tvořil celkový majetek nadací téměř 4,5 miliardy Kč. Více než třetina nadací měla zapsané nadační jmění v nejnižší možné výši (500 000 Kč), dvě třetiny nadací mělo nadační jmění menší než 2 mil. Kč. V roce 2002 vlastnilo 12 největších nadací více než polovinu veškerého nadačního jmění, tři pětiny nadačního jmění připadaly nadacím se sídlem v Praze. Majetek nadačních fondů je tvořen převážně penězi, nadace investují svůj majetek přibližně rovnoměrně do peněžních prostředků, cenných papírů a nemovitostí.

Tab. 3: Příjmy nadačních subjektů za rok 2002 (v tis. Kč)

Druh příjmu	Nadace	Nadační fondy	Celkem
Dary	545 394	171 094	716 488
Granty a dotace	359 428	55 669	415 097
Ostatní příjmy	214 642	27 984	242 626
Celkem	1 119 464	254 747	1 374 211

Pramen: Ekonomické výsledky nadačních subjektů v roce 2002, Centrum výzkumu neziskového sektoru, 2004

V roce 2002 dosahovaly příjmy nadací více než 1 100 mil. Kč, nadační fondy měly příjmy kolem 250 mil. Kč. Více než polovina nadací a více než čtyři pětiny nadačních fondů mělo

celkový příjem nižší než 1 mil. Kč. Nejvýznamnějším příjmem nadačních subjektů jsou dary, pouze grantující nadace a vládní nadační fondy získaly nejvíce příjmů z dotací a grantů. Více než 72% příjmů všech nadací získaly nadace se sídlem v Praze.

Tab. 4: Výdaje nadačních subjektů za rok 2002 (v tis. Kč)

Druh výdaje	Nadace	Nadační fondy	Celkem
Nadační příspěvky	705 490	174 520	880 010
Vlastní činnost	117 891	38 855	156 746
Režie	137 378	19 525	156 903
Celkem	960 759	232 900	1 193 659

Pramen: Ekonomické výsledky nadačních subjektů v roce 2002, Centrum výzkumu neziskového sektoru, 2004

Nadační subjekty poskytly v roce 2002 nadační příspěvky v celkové výši 880 mil. Kč, z toho 80% poskytly nadace. Polovina nadačních fondů a třetina nadací měla celkové výdaje nižší než 200 000 Kč. Téměř polovina nadací a tři čtvrtiny nadačních fondů vydaly méně než 500 000 Kč. Výdaje nadací na režii dosahovaly 14% z celkových výdajů. Dvě třetiny nadačních příspěvků poskytly nadační subjekty se sídlem v Praze.

Nadace a nadační fondy plní v ekonomice neziskového sektoru dvojí roli:

- Produkují přidanou hodnotu, na rozdíl od obecně prospěšných společností zejména prostřednictvím výnosů ze svého majetku, celková zaměstnanost je však nízká.
- Do neziskového sektoru přinášejí další transfery, především ze sféry nefinančních podniků a finančních institucí.

6. Ekonomika obecně prospěšných společností

Obecně prospěšné společnosti poskytují obecně prospěšné služby za předem stanovených a pro všechny uživatele stejných podmínek. Hospodářský výsledek nesmí být použit ve prospěch zakladatelů. Kromě své hlavní činnosti mohou vykonávat doplňkovou činnost, pokud touto činností bude dosaženo účinnějšího využití majetku a zároveň nebude ohrožena kvalita, rozsah a dostupnost obecně prospěšných služeb.

Nejvíce ucelených ekonomických údajů existuje právě o obecně prospěšných společnostech. Český statistický úřad prováděl v letech 2000 a 2001 statistická zjišťování právě o tomto typu neziskových organizací. Následující tabulky obsahují údaje vycházející rovněž z publikace Centra výzkumu neziskového sektoru – Ekonomické výsledky obecně prospěšných společností v roce 2003. Zkoumaný soubor zahrnoval celkem 904 obecně prospěšných společností.

Tab. 5: Majetek obecně prospěšných společností k 31.12. 2003

Druh majetku	Hodnota (v tis. Kč)
Peněžní	258 246
Finanční majetek	3 630
Zásoby	22 772
Nemovitosti	117 205
Movité věci	287 967
Nehmotný	13 308
Ostatní majetek	2 496
Celkem	705 624

Pramen: Ekonomické výsledky obecně prospěšných společností v roce 2003, Centrum výzkumu neziskového sektoru, 2005

Ke konci roku 2003 činil majetek obecně prospěšných společností více než 700 mil. Kč. Čím je OPS větší, tím více majetku má uloženo v nemovitostech a movitých věcech, čím je menší, tím více majetku má v peněžních prostředcích. Většina OPS má majetek v hodnotě mezi 200 000 Kč a 5 mil. Kč, majetek nad 50 mil. Kč měla pouze jedna OPS.

Tab. 6: Příjmy obecně prospěšných společností za rok 2003

Druh příjmu	Objem (v tis. Kč)
Dary	234 802
Nadační příspěvky	101 863
Dotace od státu	289 857
Dotace od územní samosprávy	83 581
Vlastní výkony	876 247
Prodej majetku	1 986
Úroky	3 487
Ostatní příjmy	26 194
Celkem	1 618 017

Pramen: Ekonomické výsledky obecně prospěšných společností v roce 2003, Centrum výzkumu neziskového sektoru, 2005

Celková výše příjmů obecně prospěšných společností byla v roce 2003 více než 1,6 mld. Kč, nejvýznamnějším příjmem OPS jsou příjmy z prodeje vlastních výrobků a služeb (54%). Činnost OPS je ovlivněna strukturou příjmů, více než polovinu příjmů získávají registrované školy ze státního rozpočtu. OPS působící v oblasti sociální péče získávají jednu třetinu příjmů od státu. OPS vykonávající činnost v oblasti sportu a volného času, v oblasti kultury a umění a v oblasti sociální péče získávají významnou část svých příjmů z rozpočtů územních samospráv. U OPS činných v oblasti zdraví a životního prostředí pochází převážná většina příjmů z prodeje vlastních výkonů.

Tab. 7: Výdaje obecně prospěšných společností za rok 2003

Druh výdaje	Objem (v tis. Kč)
Spotřebované nákupy	283 729
Služby	454 335
Mzdové výdaje	458 959
Zákonné sociální pojištění	137 426
Ostatní výdaje	245 517
Celkem	1 579 966

Pramen: Ekonomické výsledky obecně prospěšných společností v roce 2003, Centrum výzkumu neziskového sektoru, 2005

Tři pětiny výdajů všech sledovaných obecně prospěšných společností dosahovaly v roce 2003 výdaje 14 největších OPS. Čím je OPS větší, tím více vydá na mzdy a zákonné sociální pojištění, čím je menší, tím více vydá na spotřebované nákupy a služby. Na mzdy vydávají nejvíce registrované školy (45%), OPS působící v zdravotní oblasti (33%) a v oblasti sociální péče (32%) vydávají asi třetinu všech výdajů na spotřebované nákupy.

O obecně prospěšných společnostech lze prohlásit:

- Poskytují služby veřejnosti především v oblasti kultury, vzdělávání, sociální, zdravotní a sportu.
- Ze všech typů neziskových organizací pravděpodobně nejvíce produkují přidanou hodnotu, především díky práci jejich zaměstnanců
- Jejich financování je doplněno především z veřejných rozpočtů, čímž veřejná správa zabezpečuje výkon veřejně prospěšných služeb.

7. Závěr

Do české legislativy nebyl doposud zaveden pojem „nezisková organizace“, ale přesto lze říci, že legislativní rámec pro činnost neziskových organizací v České republice je v zásadě vymezen. Fungování všech právních forem neziskových organizací je ošetřeno speciálními zákony – zákon o sdružování občanů, zákon o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností, zákon o obecně prospěšných společnostech, zákon o nadacích a nadačních fondech. Tyto zákony vymezují práva a povinnosti jednotlivých institucionálních typů neziskových organizací v ČR.

Neziskové organizace získávají většinu finančních prostředků z domácích zdrojů, nejvíce prostředků plyne z veřejných rozpočtů, pak z firem, nadací a od individuálních dárců. Neziskové organizace bohužel stále spoléhají pouze na veřejné zdroje a firmy, do budoucna nepočítají s dary od individuálních dárců. V neziskovém sektoru chybí dostatek ekonomů a finančních manažerů, finanční řízení není systémově vyřešeno.

Kromě toho, o neziskovém sektoru nejsou systematicky shromažďována potřebná data, proto je velmi obtížné provádět analýzy o jeho ekonomice.

Literatura:

- [1] *Ekonomické výsledky nadačních subjektů v roce 2002*. Centrum výzkumu neziskového sektoru, Brno, 2004. ISBN 80-239-3404-X
- [2] *Ekonomické výsledky obecně prospěšných společností v roce 2003*. Centrum výzkumu neziskového sektoru, Brno, 2005. ISBN 80-239-5047-9
- [3] HYÁNEK, V., ROSENMYER, T.: *Zpráva o neziskovém sektoru*. Centrum výzkumu neziskového sektoru, Brno, 2004.
- [4] ŠKARABELOVÁ, S. a kol.: *Když se řekne nezisková organizace*. ESF MU Brno, 2002. ISBN 80-210-3031-3
- [5] Internetové zdroje: www.neziskovky.cz
www.czso.cz

Kontaktní adresa:

Ing. Petra Kuzmová
Slezská univerzita v Opavě
Obchodně podnikatelská fakulta
Katedra společenských věd
Univerzitní náměstí 1934/3
733 40 Karviná
Tel.: 596398265
E-mail: kuzmova@opf.slu.cz